

ॐ

क्रमपि स्वभावसुचिभिः कीर्त्तयिष्यामः। मन्त्रानां सततनाधिवासरुचिरं
वक्ष्ये ननु कम्भद्वयं चेत्थं तच्चिवपुः प्रशान्तमपि ते रागं करोत्येव नः॥१२॥ सुगन्धे
धानुष्मिताकेयमपूर्वात्त्वयि दृश्यते। यथाविध्यसि चेतासि नयने रिवशा यः
कैः॥१३॥ सति प्रदीपे सत्यर्के सत्सु तारा मणीन्दुषु। विना मे मृगशावा द्या
तमो भूतमिदं जगत्। उद्धतस्तनभार एष तुरले नैवे चले भूलने रागाधिष्ठि
तमोऽप्यलवमिदं कुर्वतु नाम गथा। सौभाग्याद्वरपंक्ति केवलिरिव तापुष्या
युधेन स्वयं। मध्यस्थापि करोति तापमग्निं करोमावली केन सा॥१५॥ मुखे
न चेद्रकात्तेन महानीलैः शिरोरुहैः। पाणिभ्यां पद्मरागाभ्यां रेजे मणि मयी

श्रीः

३

वसा ॥ १६ ॥ तस्यास्तनो यदि घनो जघने च हारिवक्त्रं च चारुतवतत्र किमाकु
लत्वं पुण्यां कुसुमयदितेषु तवास्ति वां क्वां पुण्यं विना न हि भवन्ति समीहि
तायाः ॥ १७ ॥ इमे तासु राग्य श्रीर्विरपरिमला प्रौढसुरतप्रतापप्रारंभाः स्मरति
जघदानप्रतिभुवः । विरंचेत शौरानाभिनवविकारेणैकगुरवो विलासं च
पाराः किमपि मृगयंते मृगदृशां ॥ १८ ॥ प्रणयमधुरप्रेमोद्गारसहाय
या तथा भगिति मधुरा मुग्धप्रायाः प्रकाशितसंमदाः । प्रकृतिसुभगा विश्रं
भार्ताः स्मरोदयदायिनो रदसिकमपि स्वरातापाह नति मृगीदृशां ॥ १९ ॥
इति स्त्रीप्रसंसाचिंशतिः ॥ ॥ अथ संभोगादिप्रसंसा ॥ विश्रम्य विश्रम्य वनं

श्रीः

३

आशा आरुधि
ASHA ARCHIVES

1.194

दुमानां द्वाया सुतची विचचारकाचित् । स्तनोत्तरीयेन करोधतेन निवारयंती
शशिनो मयूषान् ॥ २० ॥ आदर्शनो दर्शनमात्रकामादृष्टे परिष्वंगरसैकलोला
ः । आलिङ्गितायां पुनरायता द्यौः मासास्महे विग्रहयोरभेदं ॥ २१ ॥ मालती
शिनसिजं भनो मुखी च दने वपुषि कुंकुमाविलं । वक्षसि प्रियतमा मदा
लसास्वर्ग एव परिशिष्ट आगतः ॥ २२ ॥ प्रारंभेति मनोरमा गतगुणा जाता
भिताखंततः स व्रीडं न दनुस्तथा यगमनं प्रन्यस्तधैर्यं पुनः । प्रैमादृष्ट्य ह
नीयनिर्भररहः क्रीडाप्रगल्भंततो निःशंगांगविकर्षणादिक सुखं रम्यं कु
लस्त्रीवतं ॥ २३ ॥ उपरि लिपितानां श्रुतधम्मिल्लकानां मुकुलितनयना

श्रीः
४

नां किंच दुःखं लीलितानां । सुरतजनितखेदस्वेदगणस्थलीनां मधरमधुरुधूनां
पुण्यवंतः पिवन्ति ॥ २४ ॥ आसीलितनयनानां सुरतरसोनतन्निदं कुरुते । मिथु
नैर्मिथोवधारितमपि वितथमिदमेव कामनिवर्द्धनं ॥ २५ ॥ इदमनुचितमक्र
ममपुंसां यदि हजरास्वपिममथोविकारः । तदपि च न कृतं नितम्बिनीनां स्त
नपतनावधिजीवितं रते वा ॥ २६ ॥ सजं स्तुष्ट्वा मुनाशेन हि जगति गतः कश्चिदे
वा वसानं को वार्योऽर्थः स्ववपुषि गलिते यौवने सातुरागे ॥ गच्छामः सद्यया वहि
कसितकुमुदेन्द्रीवरा लोकिनीनां माक्रम्याक्रम्य रूपं रुदिति नजरया लुप्यते प्रे
यसीनां ॥ २७ ॥ यथातुरः पथ्यमरोचमानं जिजीविषो भ्रैषजमाददीत् । तथापि पा
तुर्भुवितो कथायां भुंजीत भोगानविषकचेताः ॥ २८ ॥ रागस्यागारमेकं न च कश

श्रीः

तमा हृद्दुःखसंप्राप्तिहेतुं मोहस्योत्पत्तिवीजं जलधरपटले ज्ञानताराधित
स्य । कंदर्पस्यैकमित्रं प्रकटितविविधस्य षडोषप्रबन्धं लोके स्मिन्ननर्थ
व्रजकुलभुवने यौवनादन्यदस्ति ॥ २९ ॥ शृंगारदुमनीरदे प्रसृमरकीडार
सश्चोतसि प्रद्युम्नप्रियबांधवे च तुरवाञ्जुक्ता फले देवति ॥ तन्वीनेत्रचको
रपार्वणविधौ सौभाग्यलक्ष्मीविधौ धन्यः कोपितविक्रियां कलयति प्राप्ते
नवे यौवने ॥ ३० ॥ संसारे स्मिन्नसारे कुतृपतिभवनद्वारसेवाकुलाङ्गव्यासंग
धस्तथैर्यं कथममलधियो मानसं संविदधुः ॥ यद्येताः प्रोद्यदिदुद्युतिनिच
यभूतां न स्युरं भोजनेत्राः प्रेखन्तीं च कलापास्तनभरविलसन्मध्यभागास्त
रुण्यः ॥ ३१ ॥ सिद्धाध्यासितकन्दरे हरवृषस्कंधावरुग्नदुमे गंगाधौतशिला

श्रीः
५

तटे हि मवतः स्थाने स्थिते श्रेयसि । कः कुर्वीत शिरः प्रणाममलिनं मानं मनस्वी
जनो यदि वस्तु करं गसारकदृशानस्युः स्मरान्स्त्रियः ॥ ३२ ॥ संसारे तव परं
न पदवी नदवी यसी । अन्तरादुस्तरानस्युर्यदि रे मदि रे दृणा ॥ ३३ ॥ अथ पद्म
द्वयनिरूपने ॥ यदिव न हरिणीभ्यो वंशकाण्डस्थलीनां शवलमुपलकोटिश्चि
त्रमूलकुशानां । शुकयुवतिकपोलापाण्डुतामूलवल्लीदलमरुणनखाग्नेः ॥
पाटितं वा वधूभ्यः ॥ ३४ ॥ सुसाराः सर्वे ते विवति विरसायाति विषया जुगुप्सतां
यद्वा ननु सकलदोषास्पदमिति । तदा येन ह्रमो न हि परहितात्पुण्यमधिकेन
चास्मिन्संसारे कुवलपदशोरम्य परं ॥ ३५ ॥ असितामासु संनद्धः समाधिक
नचापलः । भुजंगकुटिलस्याक्रविद्धोपः खलायते ॥ ३६ ॥ मास्तेर्यम्वसज्यनि

रामः
५

चार्यकार्यमार्ग्याः समर्थारमिदं वदन्तु । सेव्या नितम्बाखलुभ्रधराणास्व
स्मरस्मेव नितम्बिनीनां ॥ ३७ ॥ धन्यास्ते वीतरागा गुरुचरणरतास्त्यक्तसं
सारसंगा ब्रह्मण्यालीनचिन्तागिरिवरगहने यौवनं येनयंते । येपि प्रोक्तुंगपीनस्त
नकलशभराक्तात्तकायां दिनात्तेकांतामालिङ्गगाढं मृदुशयनगतेशेरतेने
पिधन्याः ॥ ३८ ॥ संसारे स्वल्पसारे परिणतितरले द्वे गती पंडितानां तत्त्वज्ञानामृ
ताम्भः प्लुतलुलितधियां यातुकालः कदाचित् । नो चेन्मुग्धांगणानां स्तनजघ
नघ्ननाभोगसंभोगिनीनां स्थूलोपस्थस्थलीषु स्थगितकरतलस्पर्शलोलाद्य
मानां ॥ ३९ ॥ आवासः क्रियतां गां गोपापवाशि विनाशिनि । स्तनद्वये नरुणावा
मनोहारिणि ह्यरिणि ॥ ४० ॥ किमिह बहुभिरुक्तेः सूक्तिशून्यैः प्रलापैर्द्वयमिह

श्रीः

६

पुरुषाणां सर्वदा सेवनीयं । अभिनवनवलीलालसं सुन्दरीणां स्तनभरपरिच्छिन्नं
यौवनं वा वनं वा ॥ ४१ ॥ एकैव काचिन्महतामवस्थां शुद्धाणि वस्त्राण्यथवा च
कंथा ॥ कराग्रलग्नाभिनवाथवाला गंगातरं गेषु घवाक्षमाला ॥ ४२ ॥ सत्ये ज
नां वचिनपक्षपाते लोकेषु सर्वेष्वपि पक्षपाताः । नान्यं मनोहारिणितन्मिनी
भ्यो दुःखैकहेतुं न च कश्चिदन्यः ॥ ४३ ॥ ॥ इति सेभोगादिप्रसेसा ॥ ॥ अथ का
मिनीगर्हणा ॥ कान्तेत्युत्पललोचनेति विपुलश्रोणीभरेत्युच्चसत्पीनोत्तुंगपयो
धरेति सुमुखाम्भोजेति सुभूरिति । दृष्टुमाद्यतिमोदतेऽभिरमते प्रसौति विद्व
नपि प्रत्यक्षा शुचिभस्ति कांस्त्रियमहो मोहश्च दुश्चेष्टितं ॥ ४४ ॥ स्मृता भवति
नापाय दृष्टा चोन्मादकारिणी । स्पृता भवति मोहाय सानामदयिता कथं ॥ ४५ ॥

पुत्रि २

रावः

६

तावदेवामृतमयी । यावद्वोचनगोचरा । चक्षुःपथादपेता तु विषादप्यतिरिच्य
ते ॥ ४६ ॥ नामृतेन विषे किंचिदेकां मुक्ता नितम्बिनी । सैवामृतलतारक्ता विरक्ता
विषवल्लरी ॥ ४७ ॥ आवर्तः संशयानाम विनयभवनं पद्मं साहसानां दोषा
णां सन्निधानं कपटशतमयं क्षेत्रमप्रत्ययानां । मोहाद्वारस्य विघ्नं नरकपुरमुखं
सर्वमायाकरणं स्त्रीयत्रं केन स्पृष्टं विषममृतमयं प्राणिलोकस्य पाशं ॥ ४८ ॥ नो
सत्येन मृगाङ्गं एष वदनीभूतो न चेद्दीवरद्वंद्वलोचनतागतं न कनकैरप्यङ्गुय
स्तिः कृता । किं त्वेवं कविभिः प्रतारितमना स्तत्त्वं विजानं नपि न्वञ्जासा स्थिमयं व
पुर्मृगदृशां मन्दोजनः सेवते ॥ ४९ ॥ लीलावतीनां सहजा विलासास्त एवमूर्खस्य
हृदि स्फुरन्ति ॥ नागो न लिन्यां हि निसर्गसिद्धः स्तत्र भ्रमत्येव सुदोषऽङ्गिः ॥ ५० ॥

श्रीः

७

यदेतत्पुष्पेन्दुद्युतिभरमुदाराकृतिधरं सुखाञ्जतचंग्याः किशलयनियत्राधर
मधु। इदं तत्किं पाकद्रुमफलमिदानीमतिरसेयतीते स्मिन्काले विषमिव भवि
ष्यत्यसुखदं ॥ ५१ ॥ उन्मीलत्रिवलीतरं गवलया प्रोत्ते गपीनस्तनदन्देनोद्यतच
क्रवाकमिषुनारक्ताम्बुजोद्भासिनी। कान्ताकारतयानदीयमभितः कूलेत्र नो
पेक्षते संसारसर्वमंजनं यदिततो दूरेण संत्यज्यतां ॥ ५२ ॥ जल्पन्ति सार्द्धं मन्ये
न पश्यत्यन्नासविभ्रमाः। हृदयं चिन्तयत्यन्यं प्रियः कोनामयोषितो ॥ ५३ ॥
मधुनिष्ठुतिवाचि योषितो ॥ हृदिहालाहलमेव केवलं। अतएव निपीयते ध
वो हृदयं स्वस्तिभिरेव ताड्यते ॥ ५४ ॥ अपसरसत्वे दूरादस्मात्कदाहविषाण
लात्प्रकृतिविषमाद्योषित्सर्पादिलासफणाभृतात्। इतरफणिनादष्टः शक्य

गमः

७

तचिकित्सितुमौषधैश्च दुलवनिताभोगिग्रस्तं त्यजस्ति मंत्रविषाणिनः ॥ ५५ ॥
विस्तारितं मकरकेतनधीवरेण स्त्रीसंशितं वलिशमत्र भवान्बुवाशौ। येना
चिरात्तदधरा मिषलोभिमर्त्यमत्स्याच्चिच्छिपचयत्यनुरागवद्भौ ॥ ५६ ॥
कामिनीकायकान्तारे कुचपर्वतदुर्गमे। नोसंचरमनः पान्थतत्रास्ते स्मरत
स्करः ॥ ५७ ॥ ज्यादीर्घेण चलेन वक्रगतिनो ते जस्विना भोगिनी लाज्युतिना
हिनावयमहोदृष्टो नतश्चक्षुषा। दस्ते सन्निचिकित्सकादिशि प्रायेण धर्मा
र्थिनो मुग्धास्तीक्ष्णमीक्षितस्य न हि मे वैद्यो न चाप्यौषधं ॥ ५८ ॥ इह हि
मधुरगीतं रूपमेतद्वसोयं स्फुरति परिमलाप्रं स्पर्श एष स्तनानां। इति ह
तपरमार्थैरिन्द्रियैर्भ्रीम्यमानः स्वहितकरा धूर्तैः पंचभिर्वचितो स्मि ॥ ५९ ॥

श्रीः
८

नगम्यो मंत्राणां न च भवति भैषज्य विषयो न चापि प्रध्वंसं जनति विविधैः शा
नशातकैः । भ्रमावेशादं गेकमपि विदधदंगमसकृत् स्मरोपस्मारो यं भ्रम
मतिदृशो ह्युत्पत्तिच ॥ ६० ॥ जात्यन्यायसु दुर्मुखाय च जवाजीर्णाखिलाः
ज्ञाय च ग्रामीनाय च दुःकुलाय च गलकुष्टाभिभूताय च । यदुन्नीष्य मनो
हरं निजवपुष्वस्मीलय श्रद्धया पण्यस्त्रीष्विवेक कल्पततिका सैस्त्रीत्तव ज्ये
तकः ॥ ६१ ॥ वेश्यासौ मदनज्वाला रूपैर्धनविवर्जिता । कामिभिर्यत्र कूय भेद्यौ
वनानि धनानि च ॥ ६२ ॥ कश्चुम्बतिकुलपुरुषो वेश्याधरपद्मवं मनोजसमपि ।
चारुतटचोरचेटकभटविरचितनिष्ठीवनसरावं ॥ इति कामिनीगर्दणं ॥
अथ स्वविरक्तप्रसंसा ॥ धन्यास्तै एव धवलायनलोचनानां तारुण्यदर्प्य

तमः
८

यमपीनप्रयोधराणां । क्षामोदरोपरिलसत्रिवलीलतानां दृष्टाकृतिं विवृतिमे
ति मनोजयेषां ॥ ६३ ॥ बालेलीला मुकुलितममीमन्नरादृष्टिपाताः । किं क्षिप्यं ते
विरमविरमचर्य एषश्च म स्ते ॥ संप्रत्येव वयमुपरते बाल्यमास्थाववात्ते क्षीने
देहे नृणां निवजगज्जालमालोकयामि ॥ ६४ ॥ जानं सतां मानमदादिनाशनं केषां
चिदेतं मदमानकारणं । स्थानं विविक्तं ॥ ६५ ॥ विमुक्तये कामातुराणां सतिका
सकारणं ॥ ६५ ॥ इत्येवात्र ॥ मन्दीवरदलप्रभाचोरश्चक्षुः क्षिप
निपुणमनः ॥ ६६ ॥ इत्येव ॥ स्मरसरलवाणायनिकरज्वलज्वा
॥ ६७ ॥ किंकर्ष्य कथं कर्ष्यसि मां कोद
॥ ६८ ॥ तां कस्माविधत्से युधा । सुगन्धोऽस्मि गन्ध

श्रीः

८

विदग्धमुग्धमधुरश्रुयः ॥ ६३ ॥ तन्मुचति चञ्चुडचरणध्यानामृतं
सांप्रतं ॥ ६४ ॥ विरहेऽपि संगमः खलु परस्परसंगते मनोयेषो ॥ हृदये मति
विद्यदिते संगमो परिरहं विशेषयति ॥ ६५ ॥ किं गतेन यदि सान्निवति प्रा
णितिप्रियतमा तथा किं ॥ इत्युदीक्ष्य नवमेघमालिकां न प्रयाति पथिकः स्वमं
दिरं ॥ ६६ ॥ विरमन् बुधा योषित्संगात् सुखाद्देहा भंगुरात्कुसुतकरुणामै
त्री प्रज्ञावधूतसंगमं ॥ न खलु नरके हारा कान्तं घनस्तनमण्डलं शरणा मथवा
श्रीणी विस्तरणामणिमेखलं ॥ ७० ॥ सदा योगाभ्यासव्यसनकृशयोरात्मम
नसोरविच्छिन्ना मैत्री स्फुरति कतिनस्तस्य किमिमैः ॥ प्रियानामालोपैरधरम

हमः

८

धुरैर्वक्त्रमधुभिः सनिश्चासामोदैः सकुचकलशब्देऽपि सुरभैः ॥ ७१ ॥ यदासीदज्ञा
नं स्मरति मिरसंस्कारजनितं तदा दृष्टं नारीमयमिदमशेषं जगदिति ॥ इदानीमः
स्माकं पदुतरविवेकांजनं गुणं समीभूता दृष्टिस्त्रिभुवनमपि ब्रह्मतनुते ॥ ७२ ॥
अथ दुर्विरक्तः ॥ तावदेव कतिनां स्फुरत्येष निर्मलविवेकदीपकः ॥ यावदेव नकु
रंगचक्षुषां ताड्यते च दुःखलोचनां चले ॥ ७३ ॥ वचसि भवति सङ्गं त्यागि सुद्दिश्य
वार्ताश्रुतिमुखरमुखानां केवलं परिणतानां ॥ जघनमरुणारत्नैर्गंधिकांचीकला
पंकुवलयनयनानां कोविदानुसमर्थः ॥ ७४ ॥ मत्ते भावः कदलने भुविसन्निभूराः
केचित्प्रचण्डमृगराजवधेऽपि दक्षाः ॥ किन्तु ब्रवीमि वलिनां पुरतः प्रसह्य कदपि दर्प

श्रीः
१०

दलनेविरलामनुष्या॥ ७५ ॥ मुषरप्रतारकोसौनिन्दति योलीकपण्डितोयुवतिं।
यस्मान्नपसोपिफलं स्वर्गस्वर्गेपिचाप्सरसः॥ ७६ ॥ सन्मार्गेतावदेवास्तेप्रभव
निहिनरस्तावदेवेदियाणां लज्जान्तावद्विधत्तेविनयमपिसमालम्बतेतावदे
व। भूचापाकृष्टमुक्ताश्रवणप्रथगतानीलपद्मान एतेयावल्लीलावतीनां न
हृदिधृतिमुखोदृष्टिकाणाः पतन्ति॥ ७७ ॥ उन्मत्तप्रेमसंरेभादारभन्तेयदंगणाः।
गात्रप्रत्यूहमायातिब्रह्मापिखलुकातरः॥ ७८ ॥ तावन्महत्त्वपाण्डित्यं कुलीन
त्वंविवेकता। यावज्ज्वलतिनांगेषु हन्तपंचेषुपावकः॥ ७९ ॥ शास्त्रसोपिप्रगु
णतनयोप्यात्मबोधोपिवाञ्छुत्संसारस्मिन्भवतिविरलोभाजनं सङ्गतीनां। ये

रामः
१०

त्रैतस्मिन्निरयनगरद्वारमुद्घाटयन्ती वामाक्षीणांभवतिकुटिलाभ्रलताकु
चिकेव॥ ८० ॥ कुशःकाणःखञ्जःश्रवणरहितःपुच्छविकलोवर्णीपूयक्तिः
न्नकुमिकुलशतैवावृततनुः। सुधादासोजीर्णःपिठरककपालार्दितगलः
शुनीमन्वेतिश्चाहतमपिचहन्तेवमदनः॥ ८१ ॥ स्त्रीमुद्रांरूपकेतनस्यनृप
तेःसर्वार्थसंपत्करीयेमूढाःप्रविहाययास्तिकधियोमिथ्याफलान्वेषि
णः। तेतेनैवनिहत्यनिर्दयभरंनग्नीकृतासुरिणः। केचित्त्यंचशिखाकृता
श्चजटिलाःकापालिकाश्चापरे॥ ८२ ॥ विश्वामित्रपराशरप्रभृतयोवातामु
पणाशनास्तेपिस्त्रीमुखपंकजं सुललितं दृष्ट्वा च मोहं गताः। शात्यन्नं सद्ये

श्रीः

११

तं पयोदधियुतं ये भुंजते मानवाः स्तेषामिन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्विंध्यं पृथक्
गरं ॥ इति दुर्विरक्तप्रसंसा ॥ ॥ अथ अनुवर्त्मना ॥ परिमलभृतो वाताः
शाखानवांकोटयोः मधुरविधृतोत्कंठावाचः प्रियाधिकभाषिणी ॥ विरतसु
रतखेदोद्गारावधूवदनेन्दवः प्रसरन्निधनाद्यानां ग्रीष्मे कुतोपि गुणोदयः ॥
८४ ॥ मधुरयं मधुरैरपि कोकिलाकलकलैर्मलयस्य च वायुभिः ॥ विरहि
णः प्रनिहतिशरीरिणो विप्रदिहन्ति सुधाधि विष्णुयते ॥ ८५ ॥ आवासः
किल किंचित्तस्य दयिता पार्श्वविलासालसाः कर्मे कोकिलकामिनीकलर
वः स्मेरोलतामण्डपः ॥ गोष्ठीसत्कविभिः समंकतिपयैः सेव्याशितांशोः क

श्रीमः

११

वा केषाञ्चित्सुखयन्ति नात्र हृदयं चैत्रे विचित्रासजः ॥ ८६ ॥ पान्थस्त्रीविरहा
नता इति कथामातस्वैत्वतीमंजरी कामदिद्युपिकांगणाभिरधुना सोत्कंठ
मालोक्त्यते ॥ अथ तेन वमस्त्रिकापरिमलप्राभारपाटञ्चरावात्तिकान्तिविताः
नतानचकृतः श्रीखण्डशैलानिलाः ॥ ८७ ॥ प्रथितः प्रणयवतीनां तावत्पदः
मातनोतुहदिमानवः ॥ वहतिनयावच्चन्दनतरुसुरभिर्मलयएवपरमानः
॥ ८८ ॥ सहकारकुसुमकेशरनिकरभरमोदसूक्तिदिगन्ते ॥ मधुरमधुविधु
रमधुपेमधोभवेत्कस्य नमनोत्कण्ठ ॥ इति वसन्तः ॥ ८९ ॥ ॥ अथाथ च
दनरसाईकरामृगाक्षाधारागृहाणिकुसुमानिचकोमुदीनि ॥ मन्दोन्न
त्स्वमनसः शुचिहृम्यपृष्ठे ग्रीष्मे मदश्च मदनश्च विवर्द्धयन्ति ॥ ९० ॥ सजोहः

श्रीः
१३

द्यामोदायजनपवनश्चन्द्रकिरणाः परागः कासारोमलयजरसः सीधु विसर्दे
। शुचिः सोधोत्संगः प्रतनुवसनं पंकजदृशो निराद्यार्त्तवस्मिन्विलसन्तित
भंते सुकृतिनः ॥ ८१ ॥ सुधाशुभ्रंधामस्युरदमलरश्मिः शशधर प्रियावः
क्रोभोजमलयजरसः कान्तिसुरभिः । स्रजोह द्यामोदास्तदिदमखिलं राशि
निजनेकरोत्यन्तः शोभनतु विषयसंसर्गविमुखे ॥ ८२ ॥ इति ग्रीष्मः ॥ त
रुणीवेशोद्दीधितकामाविकसज्जाती पुष्पसुगन्धी ॥ उन्नतपीनपयोध
रह्वाना प्रावृत्तनु तेकस्य न हर्ष ॥ ८३ ॥ विषदुपरिचितमेघं भूमयः
कदलिन्यो न वकुटजकदम्बामोदिनो गन्धहाराः ॥ शिखिकुलकलके का
वाररम्यामनान्ताः सुखिजमसुखिनवा सर्वमुत्कण्ठयन्ति ॥ ८४ ॥ उप

शयः ॥
१३

रिचनं घनपटलं तिर्यग्निवयोनर्त्तनमयूराः ॥ क्षितिरभिकदरधवला दृष्टि
पथिकः कृपातयन्ति ॥ ८५ ॥ इतो विद्युदल्ली विलशितमितः केतकितरुः स्फु
रङ्गंधाप्रोद्यज्जलदनिनदः स्फुर्जितमितः । इतस्ते कीकीडा कलकलगिरः प
द्मलदृशां कथं यास्यन्त्येते विरहदिवसाः संभृतरसाः ॥ ८६ ॥ असौ च सं
सारे नमसि नभसि प्रौढजलदं ध्वनिप्राज्ञं मन्ये पतति पृषतां च निचये । इदं सौ
हामिन्याः कनककमनीयं विलसितं मुदं च ग्लानीश्च प्रथयति पथि त्वैव सु
दृशां ॥ ८७ ॥ आसारेण न हर्म्यतः प्रियतमे र्यातुं वहिः शक्यते शीतोत्कं प
निमित्तमायतदृशा गाढं समातिंग्यते । जालैश्शीतलशीकराश्च मरुतोप्यः

श्रीः
१३

अनखेदस्त्रिदोधन्यानांचतदुर्दिनं सुदिनतां याति प्रिया संगमे ॥ ८८ ॥ इति
वर्षा ॥ ॥ अर्द्धे सुतोत्थितायाः सरभससुरताया समं श्लेषयोगैः । प्रोङ्कता
सह्यतस्मामधुमदनिरतो हर्म्यपृष्ठे विविक्ते । संभोगाक्ता न कान्ता शिथिल
भुजेलता वर्जितं स्वादुगीतं ज्योत्स्नाभिर्नोद्धारं न प्रिवतिसलिलं शारदं मं
दभाग्यः ॥ ८९ ॥ इति शरत् ॥ ॥ हेमन्ते दधिदुग्धसर्पिरसना मां जिष्ठवास्तो
भृतः काश्मीरद्वयसा च्छदिग्धवपुषः खिन्नाविचित्रैरतैः । पीनोरुस्तनकामि
नीजनकृता श्लेषागृहाभ्यन्तरे ताम्बूलीदलपूगपूरितमुखा धन्याः सुखं से
वते ॥ ९० ॥ प्रोद्यन्ते प्रोढप्रियंगुद्युतिसृतिविकसकुंदमाद्यद्विरेफे काले

मः
१३

प्राप्येयवातप्रचलविकसितोद्दाममन्दारदान्ति । वेषान्नोत्कण्ठलग्नाः क
शमपितुहिना दौर्बल्यदोमृगाक्षी । तेषामाया मिया मायसमदने समाया मि
नीयातियूनां ॥ इति हेमन्तः ॥ ॥ बुभुक्षो गण्डभिर्तीरलकवति मुखे सीत्क
तान्यादधाना । वक्षःसत्कंचुकेषु स्तनभरपुलकोद्भेदमासादयन्तः । उरु
नात्कम्ययन्तः पृथुजघनतरात्तं श्रयन्तो शुकानिव्यक्तं कान्ता जनानां वि
रचितनिभृतः शैशिवावान्निवाताः ॥ ९१ ॥ केशानाकुलयंदृशो मुकुलय
न्वा सो वलादाक्षिपन्ना तच्च न्युलकोद्भसंप्रकटयन्नावेकरूपं शनैः । वारं वा
रमुदारसीत्कृतकतोदन्नकृदात्पीडयन् प्रायः शैशिरएष संप्रति मरुत्कान्ता

श्रीः
१४

स्वकात्तायते ॥ ८३ ॥ इति शैशिरः ॥ ॥ इति श्रीभक्तहरियोगीन्द्रविरचितायां
सुभाषितरत्नावल्यां शृङ्गारशतकः समाप्तः ॥ ॥ नमः शिवाय ॥ दिक्काल
धनवर्द्धिना नन्दचिन्मात्रमूर्त्तये । स्वानुभूत्यैकमानाय नमः शान्ताय ते जसे ॥
८४ ॥ वोद्धारो मत्सरप्रस्ताः प्रभवः स्मयदूषिता । आरोधो पदताश्चान्ये जीर्ण
मङ्गलसुभाषितं ॥ ८५ ॥ अज्ञः सुखमाराध्य सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः । ज्ञान
लवदुर्विदग्धं ब्रह्मापिनरं नरञ्जयति ॥ ८६ ॥ प्रसह्यमणिमुद्धरे मकरवक्त्र
हृत्तरासमुद्रमपि सन्तरेत्प्रचलद्दूर्ध्वमात्माकुलं । भुजंगमपिकोपिनं शिर
सिपुष्पवद्धारयेन्नतु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचिन्तमागधयेत् ॥ ८७ ॥ लभेतसि

श्रीः
१४

कतासु तैलमपि यत्नतः पीवयन्पि वेद्यमृगान्तरिकास्वसलिलं पिपासार्दितः ।
कदाचिदपि पर्यटनशशविषाणमासादयन्नतु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचिन्तमा
सादयेत् ॥ ८८ ॥ वरं पर्वतदुर्गेषु भ्रान्तं वनचरैः सह । नमूर्खजनसंसर्गसु
रेन्द्रभवनेष्वपि ॥ ८९ ॥ बाले बालमृणालतंतुभिरसौ रोद्धुं समुज्जंभते भक्तुं
वप्रमपिशिरीषकुसुमप्राप्तेन संमुह्यति । माधुर्यमधुविन्दुनारचयितुं क्षारं सु
धेरीरुतेनेने वांछुतियः सतां पथि खलान्मूकैः सुधास्यन्दिभिः ॥ ९० ॥ स्वायः
नमेका न हितं विधात्रा विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः । विशेषतः शास्त्रविदांस
माजे विभूषणं मोनमपेक्षितं ॥ ९१ ॥ यदा किंचिद्गोहं गजद्वयमदाभ्यः समभ

श्रीः
१५

वं. तदा सर्वज्ञो स्मीत्यभवदवलिप्तं मम मनः। यदा किंचित्किंचिद्बुधजनसका
शादवगतं. तदा मूर्खो स्मीति ज्वर इव मरो मे च पगतः॥ २॥ कमिकुलचितं ला
लाकिन्नं विगन्धि जुगुप्सितं. निरुपमरसप्रीत्या स्वादं न वा स्थि निरामिषं। सु
रपतिमपि श्वापाश्वस्थं विलोक्य न शक्यते. न हि गणयति ह्युद्रोजतुः परिग्रह
फलानुतां॥ ३॥ शिवः शार्वस्वर्गात्पशुपतिशिरस्थद्विति धरं. मही प्रादुर्भूतं गार
निमवनेश्चापि जलधिं। अतो गंगामेयं पदमुपगतास्माकमथ वा विवेकभ्रष्ट
नां भवति विनिपातशतमुखः॥ इत्युक्तपद्धतिः॥ ॥ शास्त्रोपस्कृतशब्दसुन्दर
गिरः शिष्यप्रदेयागमाविख्याताः कवयो भवन्ति विषये यस्य प्रभोर्निर्द्वेनाः।

श्रीमः
१५

तज्जाग्रदवसुधाधिपस्य सुधियो ह्यर्थं विनापीश्वराकुत्स्योः स्युः कुमरीक्षकानमनैयो
यैरर्थतः प्राणिताः॥ ५॥ हर्तुं यानि न गोचरं किमपि संपुष्माति यः सर्वदा चार्थिः
भ्यः प्रतिपद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं परां। कल्याणेष्वपि न प्रयाति निधनं वि
द्याख्यमनर्द्धं नृपेष्वांता न्यतिमानमुज्जितनृपाः कस्तैः सहस्यर्द्धते॥ ६॥ अधि
गतपरमार्थान्परिगुणान्मावमंस्थास्त्वणमिव लघुलक्ष्मीनैव तान्तरुणद्वि। अ
भिनवमदलेखाश्यामगण्डस्थलीनां न भवति विसतनुर्वीरणां वारणानां॥ ७॥
अम्भोजिनीवननिवासविलासमेव हंसस्य हन्ति नितराकुपितो विधाता॥ न
च स्य दग्धजठरभेदविधौ समर्थो वै दग्धकीर्तिमपहंतु सौ समर्थः॥ ८॥

श्रीः
१६

केयूरान्विभूषयन्ति पुरुषं हावानचन्द्रोज्ज्वलान् स्नानं न विलेपनं न कुशुमं ना
लेकतामूर्द्धजाः। वाण्येका समलेकरोति पुरुषं या संस्तुता धार्यते क्षीयं
ते खलु भूषणानि सततं वा भूषणं भूषणं ॥ ८ ॥ विद्यानाम नरस्य रूपम
धिकं प्रच्छन्नमर्द्धनं विद्याभोगकरीयशः सुखकरी विद्यागुरुणां गुरुः।
विद्यावन्धुजनो विदेशगमने विद्यापरादेवता विद्याराज सुपूज्य ते न हि धनं
विद्याविहीनं पशुः ॥ १० ॥ ज्ञानिश्चेत्कवचेन किं किमरिभिः क्रोधोस्ति यदेहि
नां ज्ञानिश्चेदनेन किं यदि सुहृदि योषधैः किं फलं किं सपैर्यदि दुर्जनाः
किमुधनैर्विद्यानवद्या यदि व्रीडा चेत्किमुभूषणैः सुकविता यद्यस्ति राज्येन किं ॥

रामः

१६

॥ ११ ॥ राक्षिण्यं सुजने दयापरिजने शाठ्यं सदा दुर्जने प्रीतिः साधुजने न यो नृप
जने विद्वज्जने चार्जवं। शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता ये चैवं
पुरुषाः कलासुकुशलास्तेष्वेव लोकस्थितिः ॥ १२ ॥ जायं धियो हरति सिंचति
वाचिसत्यं मानो नतिदिशति पापमपाकरोति ॥ चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति
कीर्तिस्तसंगतिः कथय किन्न करोति पुंसां ॥ १३ ॥ जयन्ति ते सुकृतिनो रस
सिद्धाः कवीश्वराः। नास्ति येषां यशः काये जरा मरणं जंभयं ॥ १४ ॥ इति विद्या
प्रदतिः ॥ ॥ बुद्ध्या मोषि जरा कृशोऽपि शिथिलप्रायोऽपि कष्टान्दशमापनोऽपि
विपन्नदीधिति रपि प्राणेषु नश्यत्स्वपि। मत्ते भेद विभिन्नकलशाग्रासैकवद्वत्पृहः
किं जीर्णं नृणामन्ति मानसहतामग्रेसरः केशरी ॥ १५ ॥ स्वत्यस्माद्युवशावशेषम

श्रीः

७

लिनं निर्मासमप्यस्थिने श्वालञ्चापरितोषमेति न च तत्तस्य सुधाशान्तये । सिंहो जं
बुकमं कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं । सर्वः कुरुगतोऽपि वांछति जनः सत्त्वा
नुरूपं फलं ॥ १६ ॥ लांगूलचालनमधश्चरणारपातं भूमौ निपत्य वदनोदरदर्श
नं च । श्वापिण्डस्य कुरुते गजपुंगवक्षुधीरं वितोकयति चारुशतैश्च भुंक्ते ॥ १
७ ॥ सजातो येन जातेन । याति वंशः समुन्नतिं ॥ परिवर्त्तिनि संसारे । मृतः को वा
न जायते ॥ १८ ॥ कुसुमस्तव कस्येव । द्वे गती हि मनस्विनः । मूर्द्धि वा सर्वलोक
स्य स्थीयते वन एव वा ॥ १९ ॥ संत्यज्येऽपि बृहस्पतिप्रभृतयः संभाविताः पेच
ष्वास्तान्पुत्रेषु सदा द्विविक्रमरुचीवाहुर्न वै रायते । द्वावेव ग्रसते दिनेश्चरति श
प्राणेश्वरौ भाश्वरौ चेतः पर्वणि पश्येद्वानवपतिः शीर्षावशेषा कृतिः ॥ २० ॥ व

रामः

७

हनुधुवनश्रेणीशेषः फलफलकस्थिताः कमठपतिनामध्ये पृष्ठं सदा सचधार्यता
तमपि कुरुते क्रोडाधीनं पयोधिरणादरादहह महतां निःसीमान्श्चरित्रविभूत
यः ॥ २१ ॥ एकेनापि हि शूरेण पादाक्रान्तं क्षमातले । क्रियते भास्वरेणैव स्फार
स्फुरिततेजसा ॥ २२ ॥ चरं प्राणैर्दः समदमद्यवन्मुक्तकुलिशप्रहारैरुद्धदह
लरुधिरोद्गारगुरुभिः । तुषारादः सूनोरहहवितरिक्ते शविवशे । न वासो संपात
ः पृथसिपयसां पत्युरुचितः ॥ २३ ॥ यद्वै तनोऽपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवित
रिर्कातः । तत्रैजस्वीपुरुषः पुरः कृतिनिःकृतिकथं सहते ॥ २४ ॥ सिंहः शुशिर
पि निपतति मदकलितकपोलभिन्निषु करिषु । प्रकृतिरियं सत्वरतो न खलु
वयस्तेजसा हेतुः ॥ २५ ॥ इति मानशौर्यपद्धतिः ॥ ४ ॥ जानिजातुरसा तले गुण

श्रीः
१८

गणस्तत्राप्यधोगच्छतां. शीलेशैलतटात्पतत्वभिजनः संदह्यतां वद्विना। शौ
ख्यैरिगिवज्रमाशुनिपतत्वर्थोक्तनः केवलं. येनैकेन विनागुणोस्तृण
लवप्रायाः समस्ताइमे॥ २६॥ यस्यास्तिवित्तं सनरः कुलीनः सपरिहितः स
श्रुतवान्सधीरः। सएववक्तासचदर्शनीयः सर्वगुणाः काञ्चनमाश्रयते॥
दुर्मयानृपतिर्द्विनश्यति यतिः संगत्स्वतोला लनादिप्रोध्ययनाकुलेकु
तनयाछीलंखलोपासनात्। दुर्मयानृपनवेक्षणादापि कृषिः स्नेहः प्रवाः
साश्रया. मैत्रीचाप्रगाया त्समृद्धिरणया त्यागात्प्रमादाद्धनं॥ २७॥ दानंभो
गोनाशस्तिश्रोतयो भवन्तिवित्तस्य। योनददाति नभुं क्तस्य तृतीयाग
तिर्भवति॥ २८॥ मणिः शानोलीढः समरविजयी हेतिदंतिनो. मदक्षीणो नागः

टीमः
१८

शरदिसरितस्थानपुलिनाः। कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदितावालवनिता. तनि
न्नाशोभते गलितविभवा श्रार्थिषु नराः॥ ३०॥ परिक्षीणः कश्चित्स्पृहयति य
रानांप्रसृतये सपश्चात्संपूर्णा गणयति धरित्री तृणा इव। अतः श्रानेकाः
हुरुलद्युतयार्थेषु धनिना. मवस्था वेस्तूनि प्रथयति च संकोचयति च॥ ३१॥
राजनुद्युद्वासि यद्विनिधेनुमेनां. तेनाद्यवत्समिव लोकमिमं पुष्पाण। तस्मिं
स्तुसम्यगनिशं परिपोष्यमाने नानाफलाफलतिकल्पलतेव भूमिः॥ ३२॥ सत्यं
नृताचपुरुषाप्रियवादिनीव. हिंसादयालुरपि चार्थपरावदान्या। नित्यव्यापचु
रमित्रसमागमाचचारं कुणो व नृपनीतिरनेकरूपा॥ ३३॥ आज्ञाकीर्तिः पालनं
ब्राह्मणानां. दानंभोगो मित्रसंरक्षणंच। येषामेतेषां कुणान्प्रवृत्तीः कोऽर्थस्तेषां पा

श्रीः
१८

चित्तं चाश्रयेन ॥ ३४ ॥ यद्वात्र निजभातपद्मलिखितं स्तोत्रं महद्वाधने तत्प्राप्तो
तिमस्तस्य लेपि नियतं मेरौ ततो नाधिकं । तद्दीरो भवदीनवत्कृपेन तां वृत्तिं वृथाः
माकृष्याः कूपे पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलं ॥ ३५ ॥ इत्यर्थपद
तिः ॥ ॥ अकरुण द्वयकारणविग्रहः परधनेषुरतिः परयोषिति । सुजनवै
धुजनेषु सहिष्णुता प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनां ॥ ३६ ॥ दुर्जनः परिहर्तुः
व्यो विद्यया भूषितोऽपि सन् । मणिना भूषितोऽस्यः किमसौ न भयंकरः ॥ ३७
॥ जाड्ये द्वासीति गण्यते व्रतं चोदम्भः शुचौ कैतवं शूरे निर्द्वेषता ज्वरि म
तितादैर्न्यप्रिया लापिनि । तेजस्विन्य बालपता मुखरता वक्तुर्यशक्तिः स्थि
रे तत्को नाम गुणो भवेत्स गुणिना यो दुर्जनेनादृतः ॥ ३८ ॥ लोभश्चेदगुणो न

रामः
१८

नः संतप्यते न ते विपत्सु ॥ ५५ ॥ सत्तप्ताय सि संस्थितोऽस्य पयसो नामापि
न ज्ञायते मुक्ताकारतया तदेव न लिनी प्रवृत्तिं दृश्यते । अतः सागरमुक्तिम
थ्यपतितं तन्मौक्तिकं जायते प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणाः संसर्गतो जायते
॥ ५६ ॥ प्रीणाति यः सुचरितैः पितरं स पुत्रो यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रे
। तन्मित्रमापदि मुखे समता क्रिये यदेतन्नयेन जगति पुण्येव तोलभते ॥ ५७ ॥
नम्रत्वेनोत्तमः परगुणकथनैः स्वानुगानुख्यापयन्तः । स्वार्थं संपादये
न्नः सततं कृतमहारम्भयत्नैः परार्थं ॥ ५८ ॥ क्षान्ते वाक्षे परुक्षाक्षरमुखा दुर्जः
नादुःखयन्तः सन्तः साश्चर्यं वर्या जगति बहुमता कस्य नाभ्यर्चनीयाः ॥ ५९ ॥

श्रीः
२२

इति सज्जनप्रवृत्तिः ॥ ॥ भवन्ति नम्रा स्तरः फलोद्गमैः नैवास्तुभिर्दूरविलम्बिनो
द्वनाः । अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः स्वभाव एवैष प्ररोपकारिणः ॥ ५९ ॥ श्री
तश्च ते नैव न कुण्डलेन दानेन पाणिर्न तु कंकणेन । विभातिकायः करुणाकुला
नां प्ररोपकारेण न च दनेन ॥ ६० ॥ पद्माकरे दिनकरो विकचं करोति चन्द्रो विका
शयति केरवंचक्रवालं । नाभ्यर्थितो जलधरोऽपि जलन्ददाति सत्तत्त्वयं परहिते
ष्वकृताभियोगाः ॥ ६१ ॥ एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थान्परित्यज्य ये सा
मान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थविरोधे न ये । ते मीमानुषराक्षसाः परहितं स्वा
र्थयनिघ्ननिघेये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते केन जानीमहे ॥ ६२ ॥ पापान्निवार

रामः
२२

यतियोजयते हि ता य गुह्यं निगूहति गुणान्प्रकटीकरोति । आपद्गतं च न जहाति
दहातिकाले सन्मित्रलक्षणा मिदं प्रवदन्ति सतः ॥ ६३ ॥ क्षीरोनात्मगतो दकाय
निगुणादन्नाः पुराते खिला क्षीरोत्तापमवेक्ष्य तेन प्रयसा ह्यात्मा क्लेशानौकुतः ।
गन्तुं यावकमुन्मनस्तदभवद्दृष्ट्वा तु मित्रा प्रदं युक्तं तेन जलेन संप्रतिसत्तां मैत्रीः
गुणस्वीदृशः ॥ ६४ ॥ इतः स्वपित्तिकेशवः कुलमितस्तदीयविषामितश्चरणाः
र्थिनः शिखरिपत्रिणः शेरते ॥ इतश्च वडवाणलः सहस्रमस्तसम्बर्त्तकैः वहोरित
तमूर्जितं भरसहंच सिन्धोर्वपुः ॥ ६५ ॥ किं कर्मस्य भवव्यथानवपुषि क्षमां निःक्षि
पत्येव यत्किंवा नास्ति परिश्रमो दिनप्रतेवास्ते नयान्नेश्चलः ॥ किन्वा क्लीकृतमुत्त

श्रीः
२३

जन्ममनसांश्चाद्योजनो लज्जते. निर्वाहं प्रतिपन्नवस्तुनिसतामेतद्विगोत्रावृत्ते ॥
॥ जातः कर्मः स एकः पृथुभुवनभरा योऽपि तं यन्न दृष्टं श्वाद्यं जन्म भ्रवस्य भ्रमति
नियमितं यत्र ते जस्विचक्रं । संजातव्यर्थपक्षाः परहितकरणे नोपविष्टान्न बाधो
बह्मालोडुस्वरान्नर्मेशकवदपरे जन्मवोजातनष्टाः ॥ ६८ ॥ नृणां क्तिन्धिभजक्षमां
जहिमदं पापे रतिमाकृथाः सत्यं ब्रूह्यसुयाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्जनं । मान्यान्
मानय विद्विषोऽप्यनुनयप्रच्छादय स्वांगुणां कीर्तिपालय दुःखिते कुरु दया मेतत्संतो
चेष्टिते ॥ ६९ ॥ मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूष्मा. स्विभुवनमुपकारश्रेणिभिः
प्रीणयन्तः । परगुणपरमाण्वं पर्वतीकृत्य नित्यं. निजहृदिविकसन्तः सन्ति सन्तः कि
यन्तः ॥ इति परोपकारपद्धतिः ॥ ॥ रत्नैर्महाहैस्तु तुष्टुर्देवानभेजिरे भीमविषे

रत्नः

२३

लाभीति । सत्यं विना न प्रययुर्विशमं. न निश्चितार्थाद्विरमन्ति धीराः ॥ ७१ ॥ इयत्पेत
स्मिन्नानिरवधिवने कृत्यतिशये. वराहोराहुर्वा प्रभवति च मत्कारविषयः । मही
मेकामग्नौ यदमवहृद्धं तशलिला. क्विवः शेषः शत्रुं निगिलयति परं सत्यजतिच
॥ ७२ ॥ प्रारभ्यन्ते न खलु विद्वन्भयेन नीचाः प्रारब्धविद्वन्विद्वता विरमन्ति मध्याः । वि
द्वैः पुनः पुनरपि प्रतिहत्य माना. प्रारब्धसुत्तमगुणानपरित्यजन्ति ॥ ७३ ॥ क्वचिद्
मौशायी क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनं. क्वचिच्छाकाहारः क्वचिदपि च शाल्योदनरुचि
ः । क्वचित्कंथाधारी क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरो. मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं
न च सुखं ॥ ७४ ॥ लज्जां गुणोद्यजन्त नीजन्त मिव स्वा. सत्यं न शुद्धदया मनुवन्त
मानाः । ते जस्विनः सुखमसूयन्ति सत्यजन्ति. सत्यव्रतस्य सन्ति नो न पुनः प्रतिसां ॥

श्रीः
२४

॥७५॥ निदत्तुनीति निपुनाय दिवास्तवस्तु लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वायथेच्छं । अ
द्यैव वामरणा मस्तु युगात्तरे वा न्यायात्पथः प्रविचरंति पदेन धीराः ॥७६॥ कद
र्थितस्यापि द्विधैर्यैरुत्तेन शक्यते धैर्यं गुणं प्रमादं । अधोमुखस्यापि कृतस्य
वद्धेर्नाथः शिरवायाति कदापि देव ॥७७॥ वरं शृङ्गातुंगादरुशिरवरिणः कापि
विषमे पतिता यत्कायः कठिनदृष्टदत्तविहलिताः । वरं न्यस्तो हस्तः फणिपति
मुखेतीक्षुदशने वरं वद्धौ पातस्तदपि न कृतः शीलविनयः ॥७८॥ ऐश्वर्यस्य वि
भूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रेय
यः । अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवितुर्दानस्य निर्व्याजता सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं
शीलं परं भूषणं ॥७९॥ वद्विस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तन्वाणा नैरुः

सप्तः
२४

स्वल्पशिलायते मृगपतिः सद्यः कुरंगायते । ब्यालो मात्यगुणायते विषरसः
पीयूषवर्षायते पस्यांगोऽखिललोकवद्भूतं शीलं समुन्मीलति ॥८०॥ अ
प्रियवचनदरिद्रैः प्रियवचनाद्यैः स्वदारपरितुष्टैः । परपरिवादनिवृत्तैः
क्वचित्क्वचिन्मण्डिता वसुधा ॥८१॥ इति शीलपद्धतिः ॥ ॥ नेतायस्य वृहस्प
तिः प्रहरणं वज्रं सुराः सैनिकाः स्वर्गो दुर्गमनुग्रहः खलु हरेरेवावतो वार
णः । इत्याश्चर्यं बलान्वितोऽपि मद्यवा भग्नः परैः संगरेतु व्यक्तं न तु दैवमेव
शरणं धिग्धिग्वृथा पौरुषं ॥८२॥ भगनाशम्यकरणं पिण्डिततनो म्लानेन्द्रि
यस्य क्षुधा कृत्वा षड्विंशं वरं स्वयं निपतितो नक्तं मुखे भोगिनः । नृपस्तत्पिण्डि

श्रीः
२५

नेन सत्वरमसौ तेनैव जातः पथा सुस्तस्मिन् इति देव हि परं दृष्टौ क्षये कारणां ॥
८३ ॥ देवा ल्कण क पाते नो न्यत त्यायः पतन्नपि । तथा त्वेनार्यः पतति स्मृत्पिण्ड प
तनं यथा ॥ ८४ ॥ खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः सुत्तापितो मस्तके वाञ्छु देशमना
तपं विधिवशाद्वित्वस्य मूलगतः । तत्राश्रयमहाफलेन पतता भग्नं सशब्दं शि
वः प्रायोगच्छति यत्र भाग्यपरहितस्तत्रैव यात्यापदः ॥ ८५ ॥ गजभुजकुविहंगम
बंधने शशिदिवा करयोर्ग्रहपीडनं । मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां विधिवद्दो
बलवान्निति मेमतिः ॥ ८६ ॥ सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलं कर
णं भुवः । तदपि तन्महाभागं करोति चेदहं कष्टमपि गितं तावुधैः ॥ ८७ ॥ य

रामः
२५

प्राजगदत्सरोजं कदाचिदपि जाते । अवकरनिकरस्मि किरति तर्कि
हंसः ॥ ८८ ॥ येनैवास्वरखण्डेन संवीतो निशि चंद्रमाः । तेनैव च
दौर्गत्यमेतयोः ॥ ८९ ॥ अयमस्तु तन्निधानो नायको योषधीनां
रातः शम्भुमूर्द्धावतंसः । विरहयदिनचैने राजजक्ष्मा शशोकं हत
ः केनवालेघनीयः ॥ ९० ॥ विरमविरसाद्यथादुरथ्यवसायता
धैर्यं केशं यदीक्षितुमीहसे ॥ अपि जननीधे कत्या पायेष्ट निः
जक्ष्माः ॥ ९१ ॥ शिखरिणः क्षुद्रात्ते तेजलराशयः ॥ ९२ ॥ देवेन प्रभुना स्वयं ज
गनिग्रयस्य प्रमानीकृतं तत्तस्यापनयन्मना गपिमहान्नैवाश्रयः कारणां । सर्वा
सोपरिपूरके जलधरे वर्षस्यापि प्रत्यहं शूक्ष्मा एव पतन्निवातकमुखे द्वित्राः पयोः

श्रीः

विश्वः॥ ८२ ॥ इति देवपद्धतिः॥ ॥ नमस्यान्नादेवाननुहृतविधेस्तेपिविवर्श
विधिर्वन्द्यः सोऽपि प्रतिनियतकर्मैकफलदः। फलैककर्मयत्तं यदि किममरैः
क्रियाविधिना नमस्तत्कर्मभ्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति॥ ८३ ॥ यन्नागामद
रास्तिष्ठति निद्रालसा द्वारे हेमविभूषणाश्चतुरगावत्तान्नि यद्
गुप्तदंगशंखपणवैः सुप्तस्तु यदोध्यते तत्सर्वं सुरलोकसिद्धिसं
स्यूज्जितं॥ ८४ ॥ ब्रह्मायेन कुलालवेनियमितो ब्रह्माणुभाणोद
दशावतारगहनेक्षितो महासेकटे। रुद्रो येन कपालपाणिपुटके
रेतः सूर्योऽभ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे॥ ८५ ॥ यः
चकारेति विदुषो मूर्खा हि तादृशे विणः प्रत्यक्षं कुरुते परोक्षं ममृतं ह

श्रीः

२६

लाहलेतन्नाणात्। तामाराधय चक्रिकां भगवतो भोक्तुं फले वाञ्छितं हेसाधो व्यस
नैर्गुणेषु विपुलेष्वासां वृथामाकृष्याः॥ ८६ ॥ शुभ्रं सद्यः सविभ्रमायुवतयः श्रेष्ठः
तात पत्रोज्ज्वलालक्ष्मीनित्यनुभूयते स्थिरमिव स्फीते शुभे कर्मणि। विच्छिन्नेति त
वामतंगकलहक्रीडात्रुत्तनुकं मुक्ताजालमिव प्रयाति कृदिति भ्रश्यद्दिशो दृ
श्यतां॥ ८७ ॥ गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्यजाने परिणतिरवधार्या यत्नतः
पण्डितेन। अभिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्ते भवति हृदयदार्यः शल्यतुः
त्योविषाकः॥ ८८ ॥ स्यात्या वै दुर्गमयां पवतितिलखती च नैरिधनौघैः
सौवर्ण्यैर्लज्जलागैर्विनिवसुधामर्कमूले स्य हेतोः॥ ८९ ॥ द्वित्वाकर्पू

श्रीः
३१

रखाण्डधृतिमिह कुरुते को द्ववा तां समस्तो प्राप्ये मां कर्मभूमिं न चरति मनुजो य
स्तपो मन्दभाग्यः ॥ ९८ ॥ नैवा कृतिः फलति नैव कुलं न शीलं विद्यापि नैव न च
यत्न कृतापि सेवा । भाग्यानि पूर्वतपसा किल सञ्चितानि काले फलति पुरुष
स्य यथैव वृक्षाः ॥ ९९ ॥ स ज्ञात्व भ्रसिया त्वमेव शिखरं शत्रुं जयित्वा हवे वा
गिज्यं कृषिसेवनादिसकलैः विद्याः कलाः शिस्तु । आकाशं विपुलं प्रया
तु खगवत्कृत्वा प्रयत्नं परं नो भाग्यं भवतीह कर्मवशातो भाव्यस्य नाशः कु
तः ॥ १०१ ॥ भीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधाने सर्वो जनः सुजनतामुपया
तु तस्य । कृत्वा च भूभवंति सन्निधिरत्नपूर्णा यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं

रखः
३२

तं म्लानव्रीडैर्निजगुणकथापातकमपि ॥ ६ ॥ ह्यो तन्न ह्यमया गृहोचितमुखं
त्यक्तं न स तोषतः सोढा दुः सह शीतवाततपन क्लेशानतपंतपैः । ध्याते
चित्तमहर्निशं नियमितैः प्राणैर्न शंभोः पदं तत्कर्मकृतं यदेव मुनिभिः
स्तैस्तेष्वैव श्रितः ॥ ७ ॥ भोगानभुक्ता वयमेव भुक्ता वयमेव भुक्ता स्त
पानतपवयमेव तप्ताः । कालो न यानो वयमेव याता स्तृष्णानजीर्णा वय
मेव जीर्णाः ॥ ८ ॥ वलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः । रात्रा शिशि
थिलायन्ते तृष्णैकातरुणा यन्ते ॥ ९ ॥ निवृत्ता भोगे ह्यपुरुष बहुमानो वि
गलितः समानाः स्पर्धाताः सपदि सुहृदो जीतसमाः । शनैर्यस्युत्थानं

श्रीः
२८

वनतिमिररुद्धे च नयने अहो धृष्टः कायस्तदपि मरणा पायचकितः ॥ १० ॥
आशानामनदी मनोरथजला तृष्णातरंगाकुला रणग्राहवती वितर्कविह
गाथैर्यद्मध्वंसिनी । मोहावर्त्तसुदुस्तरातिगहना प्रोत्ते गचिन्नातरी तस्याः
पारगता विशुद्धमनसानन्दतियोगीश्वराः ॥ ११ ॥ नायने समयो रहस्यमधु
नानिद्रास्ति नाथो वहिः स्थित्वा द्रव्यतिक्रियाति प्रभुरिति द्वारे सुखेष्वास्व
ः । चेतस्ते प्रविहाय ग्राहि भवने देवस्य विश्वेशितुर्निर्द्वौ वारिक निर्दयोक्ति
पुरुषे निःसीमशर्म प्रदं ॥ इति तृष्णादूषणं ॥ १२ ॥ ॥ अथ विषयविडम्ब
ना ॥ न संसारोत्पन्नं चरितमनुपश्यामि कुशलं विप्राकः पुण्यानां जनयति भ

शर्पः
२९

यं मे विमृषतः । महद्भिः पुण्योद्यैश्चिरतरगृहीताश्च विषयामहान्नो जायते व्यस
नमिव दातुं विप्रयिता ॥ १३ ॥ अवश्यं यातारश्चिरतरगृहीताश्च विषया विप्रो गे
को भेदस्त्यजति न जनो यत्स्वयमपि । वजन्तु स्वातन्त्र्यादनुलपरितापाय मनसः
त्वयं त्यक्त्वा ह्येते सममुखमनन्ते विदधति ॥ १४ ॥ ब्रह्मज्ञानविवेकनिर्मलधि
यः कुर्वन्त्यहो दुःकरं यन्मुञ्चन्त्युपभोगभाजविधिना सैकान्ततो निस्पृहाः । न
प्राप्तान् पुरानसं प्रति न च प्राप्ता दृढप्रत्यया त वाञ्छुमात्रपरिग्रहान्यपि परि
त्यक्तुं न शक्ता वयं ॥ १५ ॥ धन्यानां गिरिकन्दरे निवसतां ज्योतिः परं ध्यायता
मानन्दाश्रुकणान्धिवन्ति शकुना निशंकमङ्कशयाः । अस्माकं तु मनोरथो
परिचितप्रामादवोपीतटे क्रीडाकान्तकेलिकौतुकयुषामायुः परिहीयते ॥ १६ ॥

श्रीः
३०

निष्ठाशनेतदपिनीरसमेकवारं शय्यामहीपरिजनो निजदेहमत्रैव स्वचर्जीरु
शतखंडमयीचकंथाहाहा तथापि विषयानेपरित्यजति ॥ १७ ॥ स्तनौ मांसग्रंथी
कनककलशावित्युपमितौ मुखीश्वेषागारं तदपि चशशां केन तुलितं । अच
न्मुत्रक्लिन्नः करिवरकरस्यर्द्धिजघनो मुहुर्निश्च्युतं करिवरविशेषं गुरुकृतं
॥ १८ ॥ एकोराजिषुराजते प्रियतमा देहाद्धहारीहरो नाहारेषमनो विमुक्तललः
नासङ्गो नयस्याहरः । दुर्वारस्मरवाणपन्नगविषयासंगमुग्धोजनः शेषः का
मविडम्बितो न विषयाभ्रोक्तुं त्रत्यक्तुं क्षमः ॥ १९ ॥ अजानन्नाहर्ति पतति श
लभस्तत्र दहने समीनो यज्ञानादलिशयुतमश्नाति पिशितं । विजानन्नोपेतं व
यमिह विपज्जालजरिला नमुश्चामः कामानहह गहनो मोहमहिमा ॥ २० ॥

रामः
३०

तृष्णाशुष्यास्येपिवतिसलिलं शीतसुरभिं सुधार्तः सन्शातीकवलयति मांसं साहि
वलिताम् । प्रदीपेरागाग्नौ दृढतरमाश्लिष्यति वधुं प्रतीकारो व्याधेः स्वधयति विष
यस्यति जनः ॥ २१ ॥ तुंगं वेश्मसुताः सतामभिमतः संख्यादिशः संपदां कल्याणी
दयिता वयश्च नवमीत्यान्यनष्टा जनः । मदापीनमननरस्ति विशते संसारकारो
गहं सह संक्षुब्धरावंधुवद्विरखिलं यस्यास्ति सत्याः स्यति ॥ २२ ॥ इति विषयविडं
म्बना ॥ ॥ अथ याश्चादैन्यं ॥ दीनादीनमुखैः स्वकीयशिशुकैराकृष्टजीर्णस्वरैः
कोशद्भिः सुधितैर्निरन्नविधुरादृश्यान्वेद्नेहिनी । याश्चाभङ्गभयेन गङ्गदगल
त्रुद्यद्विलीनाक्षरं कोदेहीति वदेत्स्वदग्धजठरस्यार्थं मनस्वी पुमान् ॥ २३ ॥ अ
भिमतमहामानग्रंथी भेदपटीयसीगुरुतरगामां भोजस्युरदोज्वलचन्द्रिका वि

श्रीः
३९

पुलविलसन्नजावल्लीविहारकुठारिकाजठरपिठरीदुःपूरोयंक-रोतिविडम्बना।
॥२४॥ पुण्येग्रामेवनेवामहतिशिवपटञ्चपालीकपालीमादायन्याययुक्तं द्विजहुत
हुतभुक्धूमधूमोपकण्ठे। द्वारंद्वारंप्रविष्टोवरमुदरदरीपूरणायक्षुधातीमानी
प्राणीसनाथोनपुनरनुदिनेतुल्यकुल्येषुदीनः॥२५॥ गंगातरंगकशीकरशीत
लानिविद्याधराध्युषितचारुशिलातलानि। स्थानानि किं हिमवतःप्रलयंगतानिय
त्सारमानपरपिण्डरतामनुष्ठाः॥२६॥ किंकदाःकदरेभ्यःप्रलयमुपगतानि
ऊरावागिरिभ्यःप्रधस्तावातरुभ्यःसरसफलभृतोवल्कलिन्यश्चशाखाः। वीक्ष्य
तेयन्मुखानिप्रसभमुपगतःप्रश्नयानांखलानां दुःखोपार्त्तन्यरित्तस्मवपवनव
शात्रर्तितंभूलतानि॥२७॥ पुष्पैर्मूलफलेःप्रियप्रणयिनीवृत्तिंकुरुष्वधुनाभू

श्रीः
३९

शय्यानवपल्लवैवक्ष्यपणैरुत्तिष्ठयामोवनं। क्षुद्रानामविवेकसूढमनसांयत्रेयु
राणोपुरोयित्तयाधिविकारविह्वलशिरां नामापिनश्च्यते॥२८॥ फलंस्वेच्छाल
भ्यंप्रतिवनमखेदंक्षितिरुहांपयःस्थानेयोग्यंशिशिरसधुरंपुण्यसरितां।
मृदुस्पर्शाशय्यासुललितलतापल्लवमयीमहान्नेशंतापंतदधिधनिनांवारि
क्षपणाः॥२९॥ येवर्त्तन्तेधनपतिपुरःप्रार्थनादुःखभाजोयेवाल्पदंदधनि
विषयाक्षेपपर्यस्तबुद्धेः। तेषामन्नःस्फुरतिहसितेर्वासरानांस्मरेयं ध्याः
नद्धेदेशिवरिकुहरगावशय्यानिषन्नः॥३०॥ येसन्नोषनिरन्नरूपमुदितास्ते
षान्नभिन्नामुहोयेत्वेयेधनलुब्धसंकुलधियस्तेषान्नतस्माहता। एवंकस्यैक
तेकृतःसविधिनातादृक्यदंसम्पदांस्वात्मन्येवसमाप्तपूर्वमहिमामेरुर्त्तमे

श्रीः
३२

रोचते ॥३१॥ भिक्षाहारमदैन्यमप्रतिहतं भीतिक्षिप्तं सर्वतो दुर्मात्सर्यमहाभि
मानमखिले दुःखौ द्विविधं सकं । सर्वत्रो मुहमप्रयत्नसुलभं साधुप्रियं पाव
ने शोभोः सत्रमवाप्यमच्छयपदं नन्दति योगीश्वराः ॥३२॥ इति प्रार्थना दुःखे
॥ ॥ अथ भोगदूषणं ॥ भोगे रोगभयं कुले च्युतिभयं विज्ञे नृपालाद्वयं माः
नेदैन्यभयं वलेरिपुभयं रूपे जरायाभयं । शास्त्रे वादभयं गुणेरिपुभयं काये क
तात्ताद्वयं सर्ववस्तुभया चितं भुवि नृणां वैराग्यमेवाभयं ॥३३॥ आक्रान्तं मरणे
न जन्मजरया पुन्यज्वलं यौवनं सन्तोषं धनलिप्साया सममुखं प्रौढाङ्गणा विभ्रमे
ः ॥ लोके र्मात्सरिभिर्गुणानवभुवो व्यालैर्नृपा दुर्जनै रस्थैर्येण विभ्रतिरप्यपह
ताग्रस्थं च किं क्वेन वा ॥३४॥ अधि व्याधिशतैर्जनस्य विविधै रारोग्यमुन्नीत्य

रामः
३२

ते लक्ष्मीर्यत्र पतन्ति तत्र विवृतद्वारा वव्यापदः । जातं जातमवश्यमाशु विरसे मृत्युः
करोत्यात्मसात्किं किन्नामनिरङ्कुशेन विधिना यन्निर्मितं सुश्चिरं ॥३५॥ भोगास्तु
ङ्गतरंगभं गिचपलाः प्राणाः क्षणध्वंसिनः स्तोका न्येव दिनानि यौवनसुखप्रीतिः
प्रियेष्वस्थिरा । तत्संसारमसारमेव मखिलं बुद्ध्या बुद्ध्या बाधय लोकानुग्रहपेश
लेन मनसा तं तं समाधीयते ॥३६॥ भोगा मेघविता तमध्यविलसत्सौदामिनीः
चंचला आयुर्वीर्युविद्यद्विता भ्रष्टलीलीनाम्बुवद्गुरं । लोला यौवनलालना त
नुभृता मित्या कलयन् दुतं योगे धैर्यसमाधिसिद्धिसुलभं बुद्धिं दधध्वं बुधाः ॥
३७॥ आयुः कल्लोललोलं कतिपयदिवसस्यापि नीयौवनश्री रर्थाः संकल्पकत्या
ः घनसमयतडि द्विभ्रमा भोगवर्गाः । कान्ताश्चेष्टापशूढं तदपि न मुचिरं यत्पि

श्रीः

३३

याभिः प्रणीते ब्रह्मण्याशक्तिचित्ताभवजभयभयां भोधिपारं तरन्तु ॥३८॥
कृच्छेनात्मेध्यमध्यै नियमिततवभिः स्थीयते गर्ववासे कान्ता विश्लेषदुःखं च
तिकरविषमैयौवनेचाप्रभोगः । नारीनामप्यवज्ञाविहसितवती वृद्धभावोप
साधुः संसाररे मनुष्यावदतयदि सुखं स्वल्पमप्यस्थि किंचित् ॥३९॥ आब्रवीच
तिष्ठति जरापरितर्जयती रोगाश्च शत्रव इव प्रहरंति देहं । आयुः परिश्रवति
भिन्नघटादिवा भो लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रं ॥४०॥ भोगाभंगुरवृत्त
यो बहुविधास्तैरेव चार्थं भवेत्तत्तस्यैव कृते च तत्परिभवे काकाकृतं चेष्टि
तं । आशापाशशतोपशान्तिविशदं चेतः समाधीयतां कामोत्पत्तिवशे स्वधा
मनियदि श्रद्धेयमस्मद्वचः ॥४१॥ ब्रह्मेन्द्रादिमरुद्गणाः स्वकृपं नेत्रे स्थिताः

रामः

३३

स्य ३

मन्यते यस्मादविरसा भवन्ति विभवा श्रीलोक राज्योदयं । भोगः कोपि स यो कः
यापि परमे नित्यादितो जंभते भोसाधोक्षणा भंगुरे तदितरे भोगेरतिमाकृथा
ः ॥४२॥ इति भोगस्थिरता ॥ ॥ अथ कार्त्तिकमहिमा ॥ सारस्यानगरी त्वहं स
नृपतिः सामन्तचक्रं च यत्तस्याश्चैतस्य च ते विदग्धपुरुषास्तान् च विस्मानना
ः । उदितः सह राजपुत्रनिवहे स्तेवन्ति न स्ताः कथा सर्वयस्य वशाद्गाचुतिप
थं कालाधितस्मै नमः ॥४३॥ आदिन्यस्य गतागतैरहररुः संक्षीयते जीवितं
यापारैर्बहुकार्यभारगुरुभिः कालो न विज्ञायते । दृष्ट्वा जन्मजरा विपत्तिमर
णं चासुश्च नोत्पद्यते पीत्वामोहसयी प्रमादमद्दिगमुन्मत्तं ते जगत् ॥४४॥
रात्रिः सवपुनः स एव दिवसो मत्वा बुधा जन्तवो धावन्त्युद्यमिनस्तथैव निभृ

श्रीः
३४

तः प्रारब्धतत्तद्दोषाः। व्यापारैः पुनरुक्तभुक्तविषयैरेवे विधेनाम्बना संसा
रेण करिष्यता कथमहो मोहान्नलक्ष्यामहे ॥ ४५ ॥ नथ्याते पदमीश्वरस्य
विधिवत्संसारविद्धि ते ये स्वर्गद्वारकपाटपाटलिषट्दुर्द्ध सोऽपि नोपार्जित
ः। नारीपीनप्रयोधरेण युगले स्वप्ने पिनालिङ्गितं मातुः केवलमेव यौवन
वनं छेदे कठारावयं ॥ ४६ ॥ नाभ्यस्ताभुविवादि वृद्धमनीविद्याविनो हो
चिता खड्गागैः करि कुंभपीठदलनैर्नीकम्यनीतं यशः। कान्ताकोमलप
द्मवाधररसं पीते न च द्योदये तारुण्यं गतमेव निःफलमहोशून्यालये
ही प्रवत् ॥ ४७ ॥ विद्यानाधिगता कलंकरहिता विनैच नोपार्जितं शुक्र

श्रीः
३४

षादिसमाहितेन मनसा पित्रानसोषिता। आलो लायतलोचना युवतयः स्वप्ने पिना
लिङ्गिताः कालोऽयं परपिण्डलोलुपतया काकैरिव प्रेषिताः ॥ ४८ ॥ वयं येभ्यो जात
श्चिरपरिणता एव खलु ते समाजैः संवृद्धा स्मृतिविषयता नोपगमिताः। इदानीमे
तस्य प्रतिहतसमापन्नपतना गतास्तुल्या वस्थांसि कतिलनदीतीरतरुभिः ॥
४९ ॥ यत्रानेकः क्वचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको यत्राप्येकस्तदनुवहवस्तत्र
नैकोपि वास्ते। इत्थंचेत्यौरजनिदिवसौ होलयद्धारिवाहौ कालः कल्यासहि
बहुकलः कीडति प्राणिसारैः ॥ ५० ॥ आयुर्वर्षशतं नृणां निगदितं रात्रौ तद
र्द्धं कुतै शिष्टार्द्धं च वृथार्थमेति च पुनर्बालत्ववृद्धं तिच। शेषं व्याधिवियोग

श्रीः
३५

दुःखसहितंसेवादिभिर्नीयते जीवेदपरितरंगचंचलतरेसौख्यंकुतः प्राणि
नां॥५१॥क्षणंवालोभत्वाक्षणमपियुवाकामरसिकःक्षणंविज्ञेहीनेक्षण
मपिचसंपूर्णविभवः।जराजीर्णैरङ्गैर्नरद्ववलीमण्डिततनुर्नरःसंसारं
केविशतियमधानीयमनिको॥५२॥इतिकालमहिमा॥॥अथराजसे
वारः॥त्वंराजावयमप्युपासितगुरुःप्रज्ञाविशेषोन्नताःख्यातस्त्वेविभवे
र्यशांसिकवयोर्द्विस्तुप्रतन्निनः।इत्थंमानधनातिदूरमुभयोरप्यावयो
रन्तरंयद्यस्मात्पराङ्मुखोसिवयमप्येकान्ततोनिस्पृहोः॥५३॥अर्थाना
मीशिषेत्वंवयमपिचगिरामास्महेषावदित्यंशूरस्त्वंवादिहप्यव्यपशमन

रामः
३५

विधावक्ष्येपाटवन्नः।सेवनेत्वंधनान्ध्यामतिमलहतयेमामपिश्रोतुकामांम
यथास्थानतेचत्वयिममसुतरामेषराजनृगतोस्मि॥५४॥वयमिहपरितु
ष्टावल्कलैस्त्वंदूकूलैःसमद्वपरितोषेनिर्विशेषोविशेषः।सतुभवतिद
रिद्रोयस्यतृष्णाविशाला मनसिचपरितुष्टेकोर्यवान्कोहरिदः॥५५॥फल
मलमशनायस्वादुपानायतोयंशयनमवनिष्टेवातसीवल्कलेच।नव
नवमधुपानभ्रान्तिसर्वेन्द्रियानांमविनयमनुकर्तुंनोत्सहेदुर्जनानां॥५
६॥अशीमहिवयंभिदा मासावासेवसीमहि।शयीमहिमहीष्टेकुर्वीम
हिकिमीश्वरैः॥५७॥ननरानविटानगायका न्यरडोरुनिवद्धयः।नृपवीः

श्रीः
३६

क्षितुमात्रकेवयं स्तनभारानमितानयोषितः ॥ ५८ ॥ विपुलद्वयैरीशैः कैश्चि
जगज्जनितं पुरा मपरैर्दत्तं चान्येर्विजित्य तृणां यथा । इह हि भुवना न्येधीरा
श्चतुर्दशभुंजते कतिपयपुरः स्वास्येष्टं सां क एष मदञ्चरः ॥ ५९ ॥ अभुक्ता
यां यस्यां क्षणमपि न जाते नृपशतैर्भुवस्तस्यालाभे कश्च वदतु मानोक्षिति
भुजा । तदंशस्याप्यंशो तदवयवशेषे च पतयो विषादे कर्तव्ये विदधति ज
डाः प्रत्युतमुदं ॥ ६० ॥ मृत्पिण्डो जलरेधया परिवृतः सर्वोप्ययं न त्वनुस्त्वं
सीकृत्य स एव संयुगशतैः राजाङ्गैर्बुज्यते ॥ ते दद्युर्ददते यवा किमपि नः
क्षुद्रादरिद्राभृशं धिक् धिक् तान्पुरुषा धमाधनकणान्वाञ्छन्ति तेभ्योपि यः

गमः
३६

॥ ६१ ॥ सजातः कोऽप्यासीन्मदनरिपुना मूर्द्धि वलं कपालं यस्योच्चैर्विनिहितम
लेकारविधये । नृभिः प्राणत्राणप्रवनमतिभिः कैश्चिदधुनानमद्भिः कः पुंसा
मयमन्नलदर्पञ्चरभरः ॥ इति नृपति संभाषणम् ॥ ॥ अथ मनः ॥ परेषां चेतां
सिप्रतिवसमाराध्य बहुधा प्रसादं किं नेतुं विशसि हृदयक्लेशसलिलं । प्रसन्ने
त्वय्यत्र स्वयमुदितचिन्तामणिं गुणो विमुक्तः संकल्पः किमभिलखिते पुष्प
नितते ॥ ६३ ॥ ब्रह्मत्वं कमलानां सत्पुरुषाणां परोपकारित्वं । असतां तु निर्द
यत्वं स्वभावसिद्धं त्रिषु तृते ॥ ६४ ॥ यिसंतां प्रमुखप्रदोषमुदिता स्तेषां नृभि
नामुदो ये त्वन्ये धनतुङ्गा ॥ परिभ्रमसि किं सुधाकुचनचितविश्राम्यतां स्वयं भ

श्रीः
३७

वनियदतत्र पस्तथाभवतिनान्यथा। अतीव मनसस्मरन् विजहति व्यसंकल्प
यन्ननर्कितनुमागनान्नभवामिभोगानहं ॥६५॥ एतस्माद्विरमेद्वियार्थगहन
१ दाकाशकादाश्रयः श्रेयोमार्गमशेषदुःखशमनव्यापारदक्षेक्षणात् । शा
नीभावमुपैहि संन्यजनिजांकलोलुलोलां गतिं माभूयोभजभंगुराभवति
चेतः प्रसीदाधुना ॥६६॥ मोहं मार्जयतामुपार्जयति च द्वा द्वे च दामणौ चेतः
स्वर्गतरंगिनी तटभुवा मासंगमेकुं कुरु । कोवावीचिषु बुद्धेः पुच तडिलेखास्वच
त्वीषुच ज्वालाग्नेषुच पन्नगेषुच सरिद्वेगेषुच प्रत्ययः ॥६७॥ एको देवः केशवो
वाशिवो वा । एकं मित्रं भूपतिर्वीर्यतिर्वा । एको वासः पद्मनेवा वने वा । एका भाषा
सुन्दरी वादरी वा ॥६८॥ चेतश्चिन्तय मास ————— मास्थायिनी मास्थया भू

रमः
३७

पालककुटी विहाररमणी व्यापारवश्यं गणाः ॥ कंथा कंचुकिनः प्रविश्य भवनं दा
राणि वाराणसीरथ्यापेक्षिषु प्राणिपात्रपतितां भिक्षामपेक्षामहे ॥६९॥ अग्नेगी
तं सरसकवयः पार्श्वतो दाक्षिणात्योः पश्चाद्भीलावलयरणि तं चोमरघाहिनीनां
। यद्यस्त्येवं कुरु भवरसा स्वादने लंपटत्वं नो चेच्चेतः प्रविश सहस्रानिर्विकल्पे सम
धौ ॥७०॥ प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुष्टास्ततः किं न्यस्तं पदं शिरसि विद्विषतां त
तः किं । संपूजिताः पूणयिनो विभवैस्ततः किं कल्पस्थितं तनुभूतां तनुभिस्त
तः किं ॥७१॥ भक्तिर्ब्रह्मरूपजन्मभयं हृदि स्थिते हो न वंधुषु न मन्मथु जा वि
काराः । संसर्गदोषरहिता विजेनावनात्ते वैराग्यमस्ति किमतः परमार्थनीयं ॥
७२॥ तस्मादनन्तं मजरं परमं विकाशितं ब्रह्मचिन्तय किमेभिरसद्विकल्पैः । य

श्रीः
३८

स्यानुषंगिनश्च भुवनाधिपस्य भोगादयः कृपनलोकमताभवन्ति ॥ ७३ ॥ पाता
लमाविशसियासिनभोविलेख्यदिग्मण्डलं भ्रमसिमानसचापलेन । भ्रांत्यापि
यातविमलं कथमात्मलीनं तद्वह्मणस्मरसिनिर्वृतिमेषियेन ॥ ७४ ॥ इति मनः
संवेधने ॥ ॥ अथ नित्या नित्यविचारणा ॥ किं वेदैः स्मृतिभिः पुराणपठनैः
शास्त्रैर्महाविस्तरैः स्वर्गग्रामकुरीनिवासफलदैः कर्मक्रियाविभ्रमैः । मुक्तै
कंभवदुःखभारवचनाविश्वं सकालानलं स्वात्मानन्दपदप्रवेशमनघं शेषैर्ब
णिकृत्त्रिभिः ॥ ७५ ॥ यदा मेरुः श्रीमान्निपततियुगान्नाग्निदलितः समुद्राः
शुष्यन्ति प्रचुरमकरग्राहनिलयाः । धरा गच्छत्यर्द्धरणिधरपादैरपि धृता
शरीनेकावाक्तीकरिकलभक्तर्णाग्रचपले ॥ ७६ ॥ गात्रं संकुचितं गतिर्विग

रामः
३८

लिता भ्रष्टा च दहन्ता वलीदृष्टिर्नश्यति वर्द्धते वधिरता वक्त्रं शलालायते । वाक्येन क्रि
यते च बाधकजनेर्भार्यानि शुश्रूषते हाकषं पुरुषस्य जीर्णवयसः पुत्रोप्यपुत्रा
यते ॥ ७७ ॥ वर्त्मसितं रुदिति वीक्ष्य शिरोरुहानां स्थानं जरापरिभवस्य तथापु
मांसं । आरोपिता स्थिसकलं परिहृत्य यान्ति चाण्डालकूपमिव दूरतरं तरुण्यः ॥
७८ ॥ यावत्स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरादूरतो यावच्चैदियशक्तिरप्रतिह
ता यावत्क्षयो नायुषः । आत्मश्रेयसितावदेव विदुषा कार्यप्रयत्नो महासन्दी
पे भवने च कूपरवननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ॥ ७९ ॥ पवामः शास्त्रोद्यानुत विवि
धकाव्यामृतरसानविद्मः किं कर्मः कति प्रयति मेषायुषि जने ॥ ८० ॥ दुरारा
ध्यः स्वामी तुरगचलचिन्ताः क्षितिभुजो वयं च स्थलेष्वा सुमतिचपदे वद्धमन

श्रीः
३५

सः। जरादेहं मृत्युर्हरनिदयितं जीवितमपि सखे नान्यच्छ्रेयो जगति विदुषो न्यत्र
तपसः॥ ८०॥ माने स्नायिनि खण्डिते च वसुनि व्यर्थं प्रयाते र्थिनि क्षीने च धुज
ने गते परिजने नष्टे शनैर्यौ विने। युक्तं केवलमेतदेव सुधियां यज्ज कन्या प
यः पूतगावगिरीडकन्दरदरीकुञ्जे निवासः क्वचित्॥ ८१॥ रम्याश्चेद्मरीच
यस्तृणवती रम्या वनान्तस्थली रम्यं साधु समागमं सममुखं काव्ये पुरम्याः क
थाः। कौपोपाहितवाद्यविन्दुतरलं रम्यं प्रियाया मुखं सर्वरम्यमनित्यतामु
पगते चित्ते न किंचित्पुनः॥ ८२॥ रम्यं हर्म्यतलं न किंचित्तये श्राव्यं न गेया
दिकं किंवा प्राणसमा समागममुखं नैवाधिकं प्रीयते। किं नृणां न पतत्यतं
गपवनव्यालोलहीपाकुरक्षाया च वलमाकलय्य सकलं सत्त्वो वनान्तंगताः॥

रामः
३८

८३॥ इति नित्या नित्यविचारणा॥ ॥ अथ शिवार्चनं॥ आसंसारं त्रिभुवनमिदं
चिन्तता तावद्दृशो नो वास्माकं नयनपदवीं श्रोत्रमार्गं गतावा। यो यंधत्ते विषय
करिणी गाढगूढाभिमानहीरस्यान्तःकरणकरिणः संयमानालनालं॥ ८४॥
यदेतत्स्वच्छंदं विहरणमकार्यं मसन्तं सहायैः संवासः श्रुतमुपशमैकव
तफले। मनोमन्दस्येदं वहिरपि परब्रह्मविमृशन्नजानेकस्यैषा परिणतिरुदा
रस्यते पसः॥ ८५॥ अतिक्रान्तः कालो लेलितललनाभोगसुभगो भ्रमन्तः सु
श्रान्तः स्वचिरमिह संसारसरणिं॥ इदानीं स्वः सिन्धोस्तटभुवि समाकन्दनगिरि
स्वतारैः फल्कारैः शिवशिवशिवे प्रतनुतः॥ ८६॥ जीर्णैव मनोरथाः सुहृ

श्रीः
४७

ये याने जरा यौवने हंता ष्वगुणाश्च वन्ध्यफलतां प्राप्ता गुणैर्विना । किं
सहसा भ्रुपैति वलवो कालः कृतान्तो हसी आ ज्ञातं मदना न कांक्षियुगलं मुक्ता
स्ति नान्या गतिः ॥ ८७ ॥ महादेवो देवः सरिदपि वसे वासर सरिद्गुहा एवागारं वस
न पिता एव हरितः । सुहृद्वा कालो यं व्रजति दमदे न्य व्रतमिदं कियद्वा वक्ष्यामो
वद विदपि एवास्तदयितः ॥ ८८ ॥ त्रैलोक्याधिपति त्वमेव विरसं यस्मिन् महाशा
सने तत्प्रवृत्तानां वस्तुद्वन्द्वे भोगे रतिं मा कृथाः । भोगः कोपि स एष एव पर
मो नित्यो रितो जंभते यत्स्वादादिवसो भवेति हि रसात्त्रैलोक्यराज्यादयः ॥ ८९ ॥
महेश्वरे वा जगता मधीश्वरे जनार्दने वा जगदन्तरात्मनि । न वस्तुभेद प्रतिपत्ति
रस्ति मे तथापि भावस्तस्मै नु शेषरे ॥ ९० ॥ स्फुरत्स्फुरज्यात्स्नाधवलिततले

क्वापि पुलिने समासीनाः शान्तध्वनिषु रजनीष्वद्विसरितः । सुधाभोगो दिग्गताः शि
वशिवा शिवेत्यार्त्तवचसः कदास्यामानन्दोद्भूतवहुलवौ ष्योद्भूतमदृशः ॥ ९१ ॥ वि
नीर्ले सर्वे त्वतरुणा करुणा पूर्णहृदयाः स्मरन्तः संसारे विगुणा विगुणा परि
णामा मधिगतं । वयं पुण्यारण्ये परिणतशरच्चन्द्रकिरणे त्रियामां नेष्यामो ह
रचरणचिन्तकशरणाः ॥ ९२ ॥ भो मर्त्याः श्रुणुत स्फुराक्षरमिदं वाक्यं शिवावा
प्तये सत्तः कीडनमिद्विषैः मुखलवप्राप्त्यर्थमभ्युद्यताः संसारे क्षणभंगम
गुरतरे लभ्येन चात्यन्तिकं स्वात्मन्यस्थि समाधिनिर्मलसुखं यत्तत्त्वयं चि
न्मतां ॥ ९३ ॥ कदा वाराणस्याममरुतटिनी रोधसिवसन्नुत्तानः कोपीनं शिर
शिरसि निदध्याप्यञ्जलिपुटं । अत्र गौरीनाथत्रिपुरहरशंभो त्रिनयनप्रसीदे

श्रीः
४५

मिक्कोशनिमिषमिवनेष्ट्यामिदिवसान् ॥ ८४ ॥ स्नात्वागांगैः पयोनिः शुचिकु
सुमफलैरर्चयित्वाविभोत्वांध्यायेद्धानेन निवेश्य शितिधरकुहरे ग्रावपथ्यं कः
मूले । आत्मारामः फलाशी दुरुचरस्मरतः त्वत्प्रसादात्स्मरावे दुःखं मोक्षं कदा
हं मम करचरणौ पुंसि सेवासमुत्थं ॥ ८५ ॥ एकाकी निस्पृहः शान्तः पाणि पात्रौ
दिगम्बरः । कदाशं भो भविष्यामि कर्मनिर्मूलनशमः ॥ ८६ ॥ पाणि पात्रयतांति
सर्गशुचिनाभैश्चेन संतुष्टानां यत्र कापि निषीदता बहुभृशं विश्वं मुहुः पश्यतां ।
अन्यागोपितयोरखण्डपरमानदावरोधस्य हा मध्याकोपि शिवप्रसादसुलभः
संपश्यते योगिनां ॥ ८७ ॥ अहो वाहारे वावलवतिरिद्यौ वासुहृदि वा मनौ वा लोषे
वा कुशुमशयने वा दृषदि वा । तृणे वा त्रैणे वा मम समदृशो यानुदिवसाः क्वचि

रामः
४९

आशा मरुत्पथि

ASHA ARCHIVES

1.194